

Groot verschil door klein te doen

Dana Feringa

© 2024 Dana Feringa
Lectoraat Inclusieve Regio
Centre of Expertise Inclusive Society
Fontys Hogeschool

Ontwerp: Happy Horizon
Druk: De Bondt grafimedia communicatie bv

Inhoud

- 10** Brede welvaart: van praten naar doen
- 27** Geen inclusie zonder solidariteit
- 35** Veranderen hoeft niet groots en meeslepend
- 44** Doeners, praters en afzijdigen
- 53** Samen het verhaal maken

Groot verschil door klein te doen

Dana Feringa

Inleiding

Soms gebeurt er iets waardoor je denkt 'oh ja, nooit beseft'. Iets waardoor je net even iets anders naar jezelf gaat kijken. Ik had laatst nog zo'n moment.

Ik deed mee aan 'over de streep'. Je krijgt dan allemaal stellingen. Als de stelling klopt, ga je rechts in de ruimte staan. Klopt de stelling niet, dan sta je links. Ik stond links in de ruimte toen de stelling kwam: "Ik heb wel eens in het buitenland gewoond." Ik bleef rustig links staan. Totdat iemand vroeg: "Dana, jij mag nu toch naar rechts?". Ik moest even nadenken. Pas toen viel het kwartje: "Oh ja, dat is waar ook!"

Mijn wieg stond op een prachtig tropisch eiland. Geboren midden tussen de rubberplantages. Mijn biologische ouders konden niet voor mij zorgen. Met zes weken haalden mijn ouders mij op en brachten me naar Nederland.

Mijn ouders, Jan en Arien Feringa, hebben me in hun hart gesloten. En ik hen in dat van mij. Ik heb een fijne, evenwichtige jeugd gehad. Ik ben opgegroeid in een straat waar immens veel kinderen woonden. Zo herinner ik het me in elk geval. We speelden elke dag buiten; buskruit, rolschaatsen, belletje lellen, voetballen, hinkelen, bomen klimmen, elastieken, graven tot het

grondwater. Favoriet was pijltjes schieten. Die draaiden we van stroken tv-gids. Dat was lekker glad papier. Met een pvc-buis schoten we die door open ramen. Als kinderen liepen we bij elkaar de deur plat. Zo werden we niet alleen door onze eigen ouders opgevoed. Het opvoeden van deze kudde kinderen deden ouders allemaal: It takes a village to raise a child.

Soms sloeg de klad in het speelplezier. Dan kwam mijn moeder. Als gymdocent draaide ze haar hand niet om voor kuddes kinderen. Ze riep ons allemaal bij elkaar. Startte met ons een spel op. Iedereen vond dat leuk. En altijd waren we haar opeens kwijt. Stond ze thuis de boontjes te doppen en zei: "Jullie speelden lekker. Jullie hadden me niet meer nodig." Mijn moeder was thuis de doener, mijn vader de denker. In staat om met humor spanning uit elke situatie te halen. Ook een warm pleitbezorger

van meer vrouwen in de techniek. Trots toen zijn eigen dochter een bètapakket koos. Stiekem wat teleurgesteld toen ik toch niet voor milieukunde koos, maar voor de sociale wetenschappen.

Ik ben opgegroeid als bruin meisje in een witte wereld. Als volwassen vrouw kies ik ervoor om geen last van mijn huidskleur te hebben. Hoe ik dat kan doen, heb ik van mijn ouders geleerd. Moraal van hun verhaal was altijd: Je hebt geen invloed op wat of wie er op je pad komt. Je hebt wel invloed op hoe je daarmee omgaat. Zij stonden achter, naast en soms voor mij toen ik daarmee oefende. Zij leerden mij om zelf mijn oordelen te vormen. En daar actief naar te handelen (agency¹).

Soms vraag ik me wel eens af hoe mijn leven zou zijn als ik op de rubberplantages was gebleven. Hoe anders dat zou zijn geweest. Deze twee

¹ Winter, M., de (2024). *Medemenselijk opvoeden*. Amsterdam: SWP

kanten in mij zijn misschien wel de basis voor mijn nieuwsgierigheid naar ontwikkeling en ongelijkheid. Twee thema's die als een rode draad door mijn werkende leven lopen.

In de aanloop naar dit verhaal (lectorale rede) heb ik met veel mensen gesproken. Deze gesprekken gingen enerzijds over hoe het nu gaat. Steeds meer maken we ons daar zorgen over. Gaat het ons lukken om de planeet leefbaar te houden voor de kinderen van onze kinderen? Hoe zorgen we ervoor dat we een beetje aardig blijven naar elkaar? Ook in situaties waarin verschillen tussen mensen groot zijn. We elkaar niet goed begrijpen. Elkaars gebruiksaanwijzing niet kennen.

Anderzijds sprak uit deze gesprekken ook veel hoop. We beginnen namelijk niet bij nul. We weten al heel veel. We zijn alleen wel op zoek naar hoe we alles wat we al weten, kunnen gaan doen.

Een eerste stap is om de grote uitdagingen van deze tijd niet los van elkaar te zien. In dit verhaal laat ik zien dat klimaatverandering en ongelijkheid samenhangen. Ze beïnvloeden elkaar. Ongelijkheid is daarmee niet langer alleen een thema voor sociale beroepskrachten. En klimaatverandering niet alleen een thema voor technische beroepskrachten.

In dit verhaal laat ik ook zien dat we sinds jaar en dag vormgeven aan onze solidaire samenleving. Wel heeft de overzichtelijke, stabiele samenlevingsopbouw van toen, plaatsgemaakt voor een complexe en veranderlijke opbouw nu. In dit verhaal laat ik zien welke haakjes uit het verleden en heden we kunnen gebruiken voor de toekomst.

Hierin zie ik een belangrijke rol weggelegd voor het beroepsonderwijs. Het onderwijs is immers een mini-samenleving op zichzelf. Het is een geweldige

oefenplek. Enerzijds voor het eigen maken van een beroep. Anderzijds voor het leren handelen als deel van een groter geheel. En ook om te leren hoe we groot verschil kunnen maken door samen klein te doen.

Ik heb dit verhaal dan ook niet specifiek geschreven voor vakgenoten. Hoewel dat wel gebruikelijk is. Dit verhaal heb ik ook geschreven voor onze studenten in het beroepsonderwijs.

Dit boek is daarmee een gebruiksvoorwerp. En dat gebruik moet een beetje leuk blijven. Moeilijke woorden zijn er daarom bijna niet. Hetzelfde geldt voor lange zinnen. Ik heb er ook een luisterboek van gemaakt. En iemand gevraagd om het verhaal te tekenen. Dat is voor sommige mensen even wennen. Voor anderen is dat heel normaal.

Brede welvaart: van praten naar doen

Brede welvaart: van praten naar doen

Dat ik destijds moeite had met kiezen tussen milieukunde en sociale wetenschappen, is eigenlijk niet zo vreemd. Natuur en mens gaan hand in hand. Staan met elkaar in verbinding. Verandert er iets in de natuur (bijvoorbeeld de opwarming van de aarde), dan is dat merkbaar voor de mens (bijvoorbeeld mislukte oogsten en minder eten). Dat geldt ook andersom. Als wij massaal kleding maken, gebruiken en weggooien, produceren we CO₂ uitstoot, microplasticvervuiling en vervuiling van het grondwater.

Als we willen dat het met mens en natuur goed gaat – nu en in de toekomst – dan moeten we voor beide zorgdragen. Dat kunnen we alleen gezamenlijk; over grenzen van verschillende beroepen heen en met elkaar.

Dat we zowel mens als natuur belangrijk vinden, is duidelijk. Velen gunnen zichzelf en elkaar een leefbare planeet en een solidaire² samenleving. Een aangenaam leven, zonder dat daarvoor de planeet wordt uitgeput. Dus zonder dat we meer gebruiken aan grondstoffen dan dat kan worden aangevuld door de natuur of door onszelf. Maar ook zonder

² Van Dale omschrijft het als “gevoel van saamhorigheid hebbend en tonend”.

dat we meer vervuilen dan dat we zelf opruimen. Of de natuur op een natuurlijke manier kan herstellen.

Een samenleving waarin mensen volwaardig zijn. Waarin iedereen mee kan doen op een manier die bij haar/hem past. Een samenleving waarin mensen gelijke rechten hebben. Mensen vrij zijn om zich te uiten zoals ze zijn. Voldoende kansen hebben om zich te ontwikkelen. Waarin mensen rekening houden met elkaar. Elkaar helpen als dat nodig is. Een samenleving waarin we met ons gedrag laten zien dat we de rechten en vrijheden die we voor onszelf wensen, anderen ook gunnen.

Steeds meer wordt duidelijk dat dit niet een vanzelfsprekendheid is. Dat is te zien in ons eigen land en ver buiten onze landsgrenzen³.

Klimaatverandering

Wereldwijd worstelen we met uitdagingen waar we de oplossingen nog niet voor hebben gevonden. Uitdagingen die we de afgelopen eeuwen zelf hebben gecreëerd. De uitdaging die boven andere uitdagingen hangt, is klimaatverandering^{4 5}.

Jarenlang horen en lezen we in de media dat uit onderzoek blijkt dat het klimaat verandert. Het klimaat verandert snel en in de verkeerde richting. Het is inmiddels 'code rood' voor de planeet.

De aarde warmt steeds verder op. Ijskappen smelten. Het zeeniveau stijgt. Diersoorten verdwijnen. Dit jaar nog constateerden wetenschappers⁶ dat ijsberen een kilo per dag verliezen in ijsvrije perioden door gebrek aan goed voedsel.

Daarnaast schrijft de Verenigde Naties⁷ (VN) dat bijna de helft van de diersoorten die van leefomgeving wisselen in aantal afneemt. Vooral vissoorten worden hard geraakt evenals vogels en zoogdieren.

Oorzaken zijn te vinden in menselijk gedrag. Zoals het vangen van te veel vis. Meer vervuilen dan dat we opruimen. Het kappen van bossen. Het bouwen in natuurgebieden.

Naast dat de aarde opwarmt en gletsjers smelten, verandert de regelmaat waarmee natte en droge perioden elkaar afwisselen. We zien ernstige droogte in sommige gebieden en hevige neerslag in andere gebieden. We zien ook een stijging van de watertemperatuur.

Deze uitdagingen spelen ook in ons land. Steeds

vaker is er wateroverlast, bijvoorbeeld in Limburg. Woningen die onder water komen te staan. De materiële schade kost veel geld. Het optrekkend vocht en de schimmels die door het water ontstaan, zijn schadelijk voor onze gezondheid. Voor een land dat gedeeltelijk onder de zeespiegel ligt, ontstaan vragen over de leefbaarheid van het land. We moeten iets doen als het zeeniveau blijft stijgen en de waterkeringen – dijken, dammen en duinen – onvoldoende bescherming bieden. Toekomstscenario's worden verkend rond het wonen op water. Er wordt geëxperimenteerd met het verbouwen van andere gewassen, zoals zilte broccoli en zeewier. Dit is nodig voor gebieden waarin zoetwater langdurig met zoutwater mengt en daardoor brak water wordt.

Omdat het klimaat verandert, heeft de Verenigde Naties (VN) in 1988 een klimaatpanel opgericht.

³ United Nations Developmental Program (2024). *Human Development Report 2023-2024*. Gevonden 31 mei 2024: <https://ap.lc/VPftt>

⁴ Bodegraven, R. (2021). *Radicaal Anders*. Rotterdam: Lemniscaat.

⁵ Rotmans, J. (2023). *De perfecte storm*. Hilversum: de Geus.

⁶ Pagano, A., Rode, K., Lunn, N., McGeachy, D., Atkinson, S., Farley, S., Erlenbach, J., & Robbins, C. (2024). Plar ber energetic and behavioral strategies on land with implications for surviving the ice-free period. *Nature Communications*, 15(947).

⁷ United Nations (2024). *State of the World's Migratory Species*. Gevonden 15 mei 2024: <https://ap.lc/bEPxl>

De VN zijn overheden van 193 landen die samenwerken rond vraagstukken die wereldwijd spelen. Voorbeelden zijn veiligheid, mensenrechten en klimaatverandering. Het klimaatpanel bestaat uit een groep van honderden onderzoekers afkomstig van over heel de wereld. Deze groep heet officieel 'Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)'. Het panel heeft als doel het samen uitvoeren van onpartijdig onderzoek naar de klimaatverandering. Maar ook het evalueren van onderzoek, dat anderen hebben uitgevoerd, op risico's voor klimaatverandering.

Sinds 1988 zijn er verschillende onderzoeksrapporten verschenen. Het eerste verscheen in 1990 en het laatste in 2023. Het rapport van 2023⁸ maakt drie dingen (opnieuw) zichtbaar. Ten eerste dat de omvang van de opwarming van de aarde niet eerder zo groot was als nu. Ten

tweede dat de gevolgen van klimaatverandering ernstiger zijn dan werd gedacht. De gevolgen zijn nu al overal ter wereld merkbaar. Tot slot, dat gedragsverandering van mensen de sleutel is tot de oplossing. Dit laatste staat in 2023 voor het eerst in een onderzoeksrapport van het klimaatpanel beschreven.

Het is dus 'wij, mensen' die de negatieve richting van de klimaatverandering positief moeten ombuigen. Die bijvoorbeeld minder gebruik moeten maken van brandstoffen die maar één keer gebruikt kunnen worden (fossiele brandstoffen), zoals aardgas, aardolie en steenkool. Die op zoek moeten naar nieuwe energiebronnen, zoals windenergie, zonne-energie en waterkracht.

Het gebruik van alternatieve energiebronnen groeit wereldwijd. Het groeit ook in ons land. Netbeheer

Nederland⁹ schrijft in januari 2024 dat het aantal zonnepanelen op daken van woningen ook in 2023 enorm is gestegen. Bijna 2,6 miljoen woningen in ons land hebben zonnepanelen. Dat is 32% van alle woningen. Nederland is dan ook Europees koploper als het gaat om het aantal woningen met zonnepanelen.

Het gebruik van zonnepanelen is goed voor de planeet. Het betekent meer gebruik van zonnekracht en minder gebruik van fossiele brandstoffen. Maar hier wringt ook de schoen. Zonnepanelen zijn een oplossing voor een leefbare planeet. Maar de aanschaf van zonnepanelen is lang niet voor iedereen betaalbaar.

Het wel of niet kunnen aanschaffen van zonnepanelen is overigens maar één van de vele

voorbeelden waar een ongewenst verschil tussen mensen zichtbaar is. Veel dingen die goed zijn voor de planeet, zijn voor grote groepen mensen onbetaalbaar. Denk bijvoorbeeld aan duurzaam voedsel.

Dit 'ongewenste verschil' noemen we 'ongelijkheid'. Klimaatverandering en ongelijkheid zijn verbonden met elkaar. En zo neutraal als het woord 'ongelijkheid' oogt, is de werkelijkheid niet.

Ongelijkheid

In 2023 bracht Oxfam Novib een ongelijkheidsrapport¹⁰ uit. Zij laten in het rapport zien dat de extreme ongelijkheid op de wereld opnieuw is toegenomen. De afgelopen drie jaar is de rijkste één procent van de wereldbevolking 2,7 miljard dollar per dag rijker geworden. Tegelijkertijd lijdt 1

⁸ IPCC (2023). *Synthesis Report of the IPCC Sixth Assessment Report (AR6)*. Gevonden 18 mei 2024: <https://ap.lc/gpnqF>

⁹ Netbeheer Nederland (2024). *Netbeheerders zien aantal huishoudens met zonnepanelen verder groeien in 2023*. Gevonden 18 mei 2024: <https://ap.lc/ArxPk>

¹⁰ Oxfam (2023). *Survival of the richest. How we must tax the super-rich now to fight inequality*. Gevonden op 8 mei 2023: <https://ap.lc/JgQDC>

op de 10 mensen honger. Daarnaast is het salaris van 1,7 miljard werkende mensen minder gestegen dan de prijs van bijvoorbeeld voedsel, brandstof en energie. Deze mensen kunnen de kosten voor levensonderhoud niet meer betalen.

Er zijn verschillende oorzaken van ongelijkheid^{11 12}, waaronder 1) het inkomen dat je krijgt en 2) de opleiding die je hebt. De econoom Piketty¹³ voegt daar recent aan toe (3) het vermogen dat je hebt. Bij vermogen gaat het onder andere om banktegoeden, huizen, land en vastgoed. Het gaat ook om eigen vermogen dat mensen uit ondernemingen bijeenbrengen. Piketty stelt dat deze eeuw grote vermogens een bron worden voor het krijgen van macht, invloed en sociale status.

De groeiende ongelijkheid rem je volgens hem alleen met het wereldwijd invoeren van belasting op vermogen.

Naast inkomen, opleiding en vermogen zijn ook de mensen die je kent (4) en wie je zelf bent (5) van invloed op ongelijkheid. Dit laatste gaat bijvoorbeeld over je gezondheid en hoe je je voelt. Over of je je veilig voelt om aan anderen te laten zien wie je bent. Maar ook of het lukt om in de samenleving mee te doen op de manier die je zelf wilt.

Onlangs laat het Sociaal Cultureel Planbureau^{14 15 16} (SCP) zien dat deze oorzaken niet los van elkaar spelen. Oorzaken spelen tegelijkertijd. Dat maakt de weg naar kansengelijkheid lastig begaanbaar.

11 Benschot, H.P. (2017). *Nieuwe Tegenstellingen*. Amsterdam: Boom.

12 Vuyk, K. (2017). *Oude en nieuwe ongelijkheid*. Amsterdam: Boom.

13 Piketty, T. (2020). *Kapitaal en Ideologie*. Hilversum: de Geus.

14 Sociaal Cultureel Planbureau (2024). *De leefwerelden van arm en rijk*. Den Haag: SCP.

15 Sociaal Cultureel Planbureau (2023). *Eigentijdse ongelijkheid*. Den Haag: SCP.

16 Sociaal Cultureel Planbureau (2014). *Verschil in Nederland*. Den Haag: SCP.

Eigen schuld

Wat het niet makkelijker maakt, is de nadruk op prestaties in de samenleving. We zijn gaan geloven dat prestaties onze positie in de samenleving bepalen (meritocratie^{17 18}).

Ooit was dit een welkome gedachte. Daarmee was het namelijk niet meer de plek waar je wieg stond die je positie in de samenleving bepaalde. Lange tijd kon je namelijk als je 'voor een dubbeltje geboren was geen kwartje worden'.

Maar er is ook een keerzijde aan de nadruk op prestatie. Bij geen succes denken we al snel 'eigen schuld, dikke bult'.

In de praktijk klopt dit beeld – dat eigen

verdiensten je positie bepalen – overigens steeds minder. Dat blijkt bijvoorbeeld bij de start van de middelbare school. Dan staan alle scholieren op een tweesprong^{19 20}. De ene helft gaat naar het vmbo. De andere helft gaat naar de havo en het vwo. Sommige leerlingen nemen een afslag op eigen kracht. Andere leerlingen worden gesteund met privébijlessen en examentraining. Hier geldt overigens hetzelfde als bij de zonnepanelen; fijn dat het er is, maar het is niet voor iedereen betaalbaar.

Persoonlijk ben ik voorstander van het afschaffen van deze tweesprong. Vooral omdat onze hersenen pas zijn uitontwikkeld tussen het 20ste en 25ste levensjaar. De hersendelen verantwoordelijk voor ons nadenken zijn in de puberteit laat aan de beurt²¹. Met andere woorden, de selectie in het

17 Sandel, M. (2020). *De Tirannie van verdienste*. Utrecht: Ten Have.

18 Heijne, B. (2021). *Leugen & Waarheid*. Amsterdam: Prometheus.

19 Daalen, R., van (2019). *Omgaan met ongelijkheid*. Amsterdam: Rineke van Daalen.

20 Leijnse, F. (2022). *Standenonderwijs*. Utrecht: Eburon.

21 Hersenstichting (2024). *Ontwikkeling van de hersenen*. Gevonden 18 mei 2024: <https://ap.lc/cKbEL>

basisonderwijs komt veel te vroeg. Daarbij vraagt de tijd waarin we leven iets aanvullends van ons, dat we met de huidige tests niet kunnen meten.

Kennis blijft belangrijk. Tegelijkertijd leven we in een tijdgewricht van onzekerheid, complexiteit, globalisering en technologische ontwikkelingen. Dat vraagt om vaardigheden zoals wendbaarheid, veerkracht en het handelen als een individu dat deel uitmaakt van een groter geheel.

Gelukkig zien we steeds meer aandacht voor vaardigheden die horen bij onze tijd. Een voorbeeld zijn de Inner Development Goals²². Dit is een verzameling van kwaliteiten en vaardigheden. Deze versterken ons gemeenschappelijk vermogen om complexe vraagstukken op te pakken. De kwaliteiten en vaardigheden zijn over vijf groepen verdeeld:

1) relatie tot zichzelf, 2) cognitieve kwaliteiten en vaardigheden, 3) zorgen voor anderen en de wereld, 4) sociale vaardigheden en 5) verandering sturen.

Daarnaast zijn er de 21st Century Skills²³. Deze vaardigheden stellen ons in staat om deel te blijven nemen aan de complexe samenleving van nu. De vaardigheden zijn in vier groepen verdeeld: 1) communiceren, 2) samenwerken, 3) kritisch denken en 4) creativiteit.

Zowel de Inner Development Goals als de 21st Century Skills vragen niet om een individuele Cito of IEP toets in het basisonderwijs. Ze vragen ook niet om een tweesprong die je één keer passeert. Waarbij je vervolgens belandt op een weg die bijna geen afslagen meer kent.

²² Ekskäret Foundation, The New Division & 29K Foundation (2024). *De 5 dimensies met de 23 vaardigheden en kwaliteiten*. Gevonden 18 mei 2024: <https://ap.lc/PPrpe>

²³ Karels, M. (2020). *21st Century Skills – 21e eeuwse vaardigheden*. Gevonden 18 mei 2024: <https://ap.lc/mUZUB>

Het vraagt wel om gezamenlijke oefentijd ver voorbij de basisschoolleeftijd en puberteit. Het vraagt om Leven Lang Ontwikkelen.

Deze vaardigheden halen ook de scherpe scheidslijnen tussen vmbo, havo, vwo, mbo, hbo en wo weg. Ze zijn niet alleen gericht op wat je weet of zelf kan. Ze zijn ook gericht op wat je samen met anderen kan doen. De Inner Development Goals en 21st Century Skills zijn een wereldwijde waardering van het vmbo en mbo. Beroepskrachten die nu al 'de makers van de samenleving' zijn.

Leven Lang Ontwikkelen vraagt van de Rijksoverheid een andere manier van het bekostigen van het onderwijs in 'de onderwijswaaier'. Daarnaast vraagt het intensieve samenwerking tussen verschillende onderwijsinstellingen die nu nog vaak apart van elkaar bepaalde onderwijsniveaus aanbieden (vmbo, havo, vwo, mbo, hbo en wo).

Een immense opgave die veel tijd vraagt. Dat beseffen we allemaal. Maar wel een opgave om vast te willen pakken en houden. Het is een weg naar toekomstbestendig onderwijs. Een ontwikkelaanbod ter ondersteuning van het kunnen worden en blijven van een wendbaar en veerkrachtig mens. Dat is noodzakelijk gezien de onzekere tijden waarin we leven. Maar het is ook nodig om een leuk mens te kunnen zijn, met oog voor anderen om zich heen en voor de planeet waarop we leven.

Laten we vooral niet wachten tot dat langzame proces is doorlopen. Laten we in plaats daarvan alvast de Inner Development Goals en 21st Century Skills meer centraal zetten in onze onderwijsprogramma's en leeruitkomsten.

Laten we studenten uit de brede onderwijswaaier ook de gelegenheid bieden om tijdens hun opleiding al samen te werken. Zo leren zij elkaars

talenten vroeg kennen. Ook leren zij om aanvullend op elkaar samen te werken. Dat vraagt wel een andere lesaanpak. Het vraagt soms ook om lesgeven in subgroepen. Maar ook dat staat het opheffen van de tweesprong niet in de weg.

Consument

Het gezamenlijk handen en voeten geven aan de Inner Development Goals en 21st Century Skills zijn we op het moment wat uit het oog verloren. Daar gaat een stukje geschiedenis aan vooraf.

De naoorlogse wederopbouw van de samenleving schiep onbedoeld een royale overheid²⁴. Deze zorgde voor de welvaart en het welzijn van alle burgers (verzorgingsstaat²⁵). Op een bepaald moment werd dit te duur. Of beter gezegd, op een bepaald moment kostte dit meer geld dan met

belastinggeld kon worden betaald.

Vanaf de jaren '80 kwamen er ministers uit het bedrijfsleven. Zij zochten de oplossing in meer marktwerking en minder overheidsbemoedienis. Het land werd aangestuurd als een bedrijf. Nederland werd ook wel 'BV Nederland'²⁶ genoemd. Bedrijven kregen minder regels en hoefden minder belasting te betalen. Diensten werden opnieuw vormgegeven en ingericht als productieproces. Ze werden opgeknipt in kleinere, verhandelbare producten. Dienstverleners veranderden in producenten. Burgers werden consumenten²⁷. Er volgden ook bezuinigingen. Ambtenarenlonen en uitkeringen werden verlaagd. Overheidsdiensten werden overgeheveld naar commerciële partijen (privatisering). Het doel was winstherstel, nieuwe investeringen en banen scheppen.

24 Mellink, B., & Oudenampsen, M. (2022). *Neoliberalisme*. Amsterdam: Boom.

25 Zijdeveld, A.C. (2018) *The waning of the welfare state*. NY: Routledge.

26 Pütters, K. (2022). *Het einde van BV Nederland*. Amsterdam: Prometheus.

27 Clark, J., Newman, J., Smith, N., Vidler, E., & Westmarland L. (2009). *Creating Citizen-Consumers*. Londen: Sage.

Het idee achter het inrichten van de overheid als een bedrijf was dat de dienstverlening aan inwoners zou verbeteren^{28,29}. Ten eerste moest het leiden tot het ontwikkelen van nieuwe producten, diensten en processen. Ten tweede moest de dienstverlening sneller haar doel behalen. Ten derde moest de dienstverlening meer openheid bieden over resultaten. Hetzelfde geldt voor de manier waarop resultaten worden bereikt. Tot slot moest de machtsongelijkheid tussen beroepskracht en consument vervangen worden door een overwicht aan macht voor de consument. Burgers zelf zien voor de overheid juist een grotere rol en verantwoordelijkheid weggelegd³⁰.

Wantrouwen

Burgers merken dat beleid voor hen niet altijd helpend is. Een groeiende groep voelt zich niet

meer gesteund door de overheid. Zij vraagt zich steeds vaker af of de overheid hen nog wel ziet. Terwijl ze gedurende een lange tijd worstelen met verschillende problemen. Bijvoorbeeld werkende mensen die in financiële problemen raken vanwege de stijgende kosten van voedsel, energie en brandstof. Of mensen die kampen met fysieke, sociaal-emotionele en/of psychische uitdagingen maar niet beschikken over een toereikend sociaal netwerk voor steun.

Met de tijd hebben zij de hoop op overheidssteun opgegeven³¹. Zij herkennen zich ook niet meer in de mensen die de overheid zijn. De Kamerleden die het land vanuit Den Haag besturen. De ambtenaren die het beleid schrijven. Wat niet helpt, is dat ambtenaren vaak niet behoren tot de doelgroep burgers voor wie ze beleid schrijven.

28 Tonkens, E. (2016). *Roeping, gezag en loyaliteit*. Utrecht: Universiteit van Humanistiek.

29 Tjeenk Willink, H. (2023). *Het tij tegen*. Amsterdam: Prometheus.

30 Wagemans, F., & Peters, S. (2023). *Roep om een overheid die verantwoordelijkheid neemt*. Den Haag: SCP.

31 Kruiter, H., Meiberg, S., & Albers, S. (2023). *Mag niet bestaan niet*. Utrecht: IPW.

Er is een kloof tussen burgers en beleid. Steeds meer burgers haken af^{32 33}. Of zijn de overheid gaan wantrouwen. Uit het Human Development Report 2023-2024³⁴ blijkt dat wereldwijd 5 op de 10 mensen geen invloed op eigen leven ervaart. En 7 op de 10 mensen zegt weinig invloed te hebben op beslissingen die hun regering maakt.

De tegenhanger van wantrouwen is vertrouwen. De basis van vertrouwen is betrouwbaarheid^{35 36 37}. Betrouwbaarheid laat zich het makkelijkst omschrijven als 'doen wat je zegt, en zeggen wat je doet' (navolgbaarheid en voorspelbaarheid). Daarbij vraagt het krijgen van vertrouwen van anderen, om het geven van vertrouwen aan anderen. Maar zo makkelijk als dit klinkt, is het in de praktijk niet.

Er is niet alleen een groeiend wantrouwen vanuit inwoners naar de overheid. Er is ook een groeiend wantrouwen bij inwoners onderling. In 2014 schrijft het SCP³⁸ over een tweedeling in Nederland. Zij stelt dat ons land aan de ene kant de 'haves' kent. Mensen die voldoende hulpbronnen (inkomen, vermogen, sociaal netwerk) hebben om een comfortabel leven te leiden. Aan de andere kant zien zij de 'have nots'. Mensen met weinig hulpbronnen. Voor hen is het leven niet comfortabel. Het is eerder een dagelijkse strijd.

In 2017 observeert het SCP³⁹ een verschuiving van scheidslijnen. Het gaat niet meer om 'haves en have nots'. Het gaat dan om de scheidslijn tussen de groep 'cans' en de groep 'cannots'. Ook de

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid⁴⁰ wijst op het belang van 'doen-vermogen'. 'Doen-vermogen' gaat om vaardigheden die verder reiken dan iets weten of iets kunnen. Het gaat bijvoorbeeld over de manier waarop je omgaat met stressvolle gebeurtenissen. Of omgaat met langdurige mentale problemen. Als je hier niet tegen bestand bent, raak je verlamd. Iets wat overigens bij ons allemaal kan spelen. Ongeacht het inkomen of de opleiding die je hebt. In de daaropvolgende metingen door het SCP in 2023⁴¹ en 2024⁴² zijn de scheidslijnen niet afgenomen.

Onderzoeken die naar mijn mening eveneens het belang onderschrijven van meer aandacht voor Inner Development Goals en 21st Century Skills in

het onderwijs. De onderzoeken tonen aan dat we niet allemaal meer voldoende zijn toegerust om ons staande te houden in de complexe en veranderbare samenleving van nu.

Polarisatie

Verschillen tussen mensen zijn overigens op zichzelf geen probleem. Diversiteit is juist mooi. Het houdt het leven interessant. Pas wanneer verschillen ongewenst zijn, wordt samenleven ingewikkeld. Bijvoorbeeld als mensen niet meer mee kunnen doen aan het samenleven zoals ze zelf graag willen. Of zich niet meer thuis voelen op de plek die nieuw is. Of juist ooit vertrouwd was^{43 44 45}.

32 Voogd, J., & Cuperus, R. (2021). *Atlas van Afgehaakt Nederland*. Den Haag: Ministerie van BZK.

33 Hockschild, A., (2018). *Strangers in their own land*. New York: The New Press.

34 United Nations Developmental Program (2024). *Human Development Report 2023-2024*. Gevonden 31 mei 2024: <https://ap.lc/VPftt>

35 Notenboom, B. (2017). *Vertrouwen*. Utrecht: Klement.

36 Fukuyama, F. (1996). *Trust*. NY: Free Press Paperbacks.

37 Govier, T. (1997). *Social Trust*. Londen: McGill-Queen's University Press.

38 Sociaal Cultureel Planbureau (2014). *Verskil in Nederland*. Den Haag: SCP.

39 Sociaal Cultureel Planbureau (2017). *De sociale staat van Nederland*. Den Haag: SCP.

40 WRR (2017). *Weten is nog geen doen*. Den Haag: WRR.

41 Sociaal Cultureel Planbureau (2023). *Eigentijdse ongelijkheid*. Den Haag: SCP.

42 Sociaal Cultureel Planbureau (2024). *De leefwerelden van arm en rijk*. Den Haag: SCP.

43 Crul, M. & Lelie, F. (2023). *De nieuwe minderheid*. Amsterdam: VU University Press.

44 Duyvendak, J.W. (2017). *Thuis*. Amsterdam: AUP.

45 Duyvendak, J.W., Geschiere, P., & Tonkens, E. (2016). *The Culturalization of citizenship*. Londen: Palgrave Macmillan.

Samenleven wordt nog ingewikkelder als verschillen veranderen in tegenstellingen⁴⁶. Tegenstellingen zijn verschillen waarin er nog maar twee opties over zijn; zwart of wit, rijk of arm, leuk of stom.

Bij dit soort tegenstellingen staan mensen niet meer naast elkaar op een denkbeeldige lijn tussen twee uiteinden, bijvoorbeeld zwart en wit. Er is geen lijn meer. Er is geen grijs meer. Er is alleen nog maar zwart of wit. Mensen staan tegenover elkaar. Deze tegenstellingen zijn moeilijk overbrugbaar (polarisatie). Ze leiden vaak tot conflicten. In het ergste geval leiden ze tot haat en geweld.

In die zin verbaast het niet dat steeds meer mensen stellen dat ons land toe is aan een nieuw verhaal.

Een verhaal waarin de balans centraal staat in de driehoek planeet, samenleving en economie. Dit als alternatief voor de eenzijdige focus op de groei van het Bruto Nationaal Product.

De Sociaal Economische Raad⁴⁷ (SER) spreekt bijvoorbeeld over Brede Welvaart. Anderen hebben het over een welzijnseconomie⁴⁸ en betekenis-economie⁴⁹. Dit is overigens geen nieuwe denkrichting. In 1972 kwam de Club van Rome met het rapport 'Limits to growth'⁵⁰. Inmiddels zijn er ook verschillende instrumenten ontwikkeld waarmee Brede Welvaart in ons land gemeten wordt^{51 52}.

46 Boutellier, H. (2021). *Het nieuwe westen*. Rotterdam: Van Gennep

47 SER (2024). *Perspectief op brede welvaart in 2024*. Den Haag: SER.

48 Pouw, N. (2020). *Welzijnseconomie*. Amsterdam: AUP.

49 Klomp, K. (2022). *Betekenis-economie*. Utrecht: Noordhoff.

50 Meadows, D., Meadows, D., Randers, J., & Behrens III, W. (1972). *Limits to Growth*. Vermont: Chelsea Green Publishing.

51 CBS (2023). *Regionale Monitor Brede Welvaart 2023*. Gevonden 18 mei 2024: <https://ap.lc/cZjYZ>

52 Universiteit Utrecht (2023). *Brede Welvaartsindicator*. Gevonden 18 mei 2024: <https://ap.lc/vJnSq>

Doen

Dit verhaal laat zien dat er op dit moment tal van vraagstukken en uitdagingen zijn die verder onderzocht kunnen worden. Vraagstukken die niet los van elkaar staan, maar met elkaar verweven zijn. We zagen dit bij klimaatverandering en ongelijkheid.

Als rode draad door deze vraagstukken loopt het menselijk gedrag. In sommige situaties gaat het daar in directe zin over. Het laten zien dat je de rechten en vrijheden die je jezelf wenst, anderen ook gunt. Bijvoorbeeld door de rechten van anderen niet te schenden. Of door jouw vrijheden niet ten koste te laten gaan van de vrijheden van anderen.

In andere situaties gaat het indirect om ons gedrag. Bijvoorbeeld wanneer er nieuwe technologieën zijn ontwikkeld die bijdragen aan de leefbaarheid van de planeet. Deze technologieën kunnen vaak alleen

maatschappelijk van betekenis zijn, als we ze als burgers op grote schaal gaan gebruiken.

Precies hier zit een uitdaging. We weten veel over het beïnvloeden van het gedrag van individuen en overzichtelijke groepen mensen. Minder weten we over hoe we met z'n allen concreet handen en voeten willen en kunnen geven aan de maatschappelijke veranderingen (transities) die we nu doorgaan. Denk bijvoorbeeld aan de energietransitie, de onderwijstransitie, de voedseltransitie, de grondstoffentransitie en de transities in de zorg en het sociaal domein.

Deze transities raken ons allemaal. Tegelijkertijd zijn we allemaal verschillend. Dat levert een extra uitdaging op. Want hoe zorg je ervoor dat iedereen die wil ook mee kan? Uit onderzoek^{53 54} weten we namelijk dat we het veel makkelijker vinden om

53 Benschot, H.P. (2017). *Nieuwe Tegenstellingen*. Amsterdam: Boom.

54 Lichterman, P. (2005). *Elusive Togetherness*. Oxford: Princeton University Press.

solidariteit met elkaar te versterken in groepen waar mensen op elkaar lijken.

Veel moeilijker vinden we het om solidariteit te versterken in situaties waarin mensen in meerdere opzichten van elkaar verschillen. In contexten waar mensen veel van elkaar verschillen, is het moeilijker om elkaar te begrijpen. Onderling onbegrip is een voedingsbodem voor het veranderen van verschillen in tegenstellingen (polarisatie). Precies dit is wat we ons niet heel veel langer kunnen veroorloven. Tenminste, niet als we een leefbare planeet en solidaire samenleving willen, nu en in de toekomst. De centrale vraagstelling van de onderzoeksgroep (lectoraat) Inclusieve Regio luidt daarom; hoe geven we vorm aan solidariteit in contexten waarin verschillen tussen mensen groot zijn? Deze onderzoeksgroep heeft hierbij een lange termijn focus met als uitgangspunt; samen kleine stappen zetten voor groot verschil.

Geen inclusie zonder solidariteit

Geen inclusie zonder solidariteit

Er zijn verschillende definities voor solidariteit. Twee dingen hebben deze definities gemeen. Solidariteit betekent: 1) je verbonden voelen met anderen en 2) deze verbondenheid tonen met je gedrag.

Zuilen

Tijdens een groot deel van de 20^e eeuw toonden we onze solidariteit met elkaar in een verzuilde samenleving. Deze zuilen waren vormgegeven op basis van geloofsovertuigingen en/of maatschappelijke opvattingen. Ons land kende vier hoofdzuilen; de katholieke, de protestants-

christelijke, de socialistische en de neutrale of liberale.

De zuilen waren een soort kleine samenleving binnen de grotere Nederlandse samenleving. Mensen binnen een zuil deelden op verschillende manieren dezelfde voorkeur. Dat ging bijvoorbeeld over de politieke partij die ze aanhingen. Maar elke zuil had ook een eigen radio-omroep, dagblad, sportverenigingen, vakbond, onderwijsinstelling en tv-gids.

Tussen de zuilen bestond een strikte scheiding. Het netwerk dat je had, werd gevormd door anderen die hoorden bij dezelfde zuil. Wanneer je ging trouwen, zocht je een partner binnen je eigen zuil. Samenwerking tussen zuilen vond vooral plaats door de politieke partijen.

De zuilen resulteerden in een overzichtelijke indeling van de samenleving. Het onderscheid tussen de 'haves en de have nots'⁵⁵ of de 'can en cannots'⁵⁶ speelde destijds minder. Het was gebruikelijk om je welvaart te delen met anderen binnen jouw zuil. Ook waren in een zuil verschillende beroepen aanwezig. Er was altijd wel een docent, stukadoor, arts of winkelier die hulp kon bieden.

Vanaf de jaren '60 en tijdens de jaren '70 begonnen de scheidlijnen tussen zuilen te vervagen. Aan de

ene kant was dit voor velen een zegen. Niet langer was je gebonden aan één zuil en alles en iedereen die daarbij hoorde. Aan de andere kant vervaagde daarmee ook een omvangrijk sociaal netwerk voor velen. Toen in de jaren '80 bleek dat de overheid niet meer royaal voor welvaart en ondersteuning kon zorgen, vielen veel mensen tussen wal en schip.

In 1983 kreeg Nederland wel de sociale grondrechten, als aanvulling op de klassieke grondrechten⁵⁷. Het gaat onder andere om het recht op huisvesting, sociale zekerheid, gezondheidszorg en onderwijs. Sociale grondrechten die actief optreden van de overheid vragen. Ook wanneer deze overheid een terugtrekkende beweging maakt, zoals in de jaren '80 maar ook in 2015 het geval was. Over 2015 volgt later meer. Het borgen van deze sociale grondrechten vraagt onze aandacht meer dan ooit.

55 Sociaal Cultureel Planbureau (2014). *Vershil in Nederland*. Den Haag: SCP.

56 Sociaal Cultureel Planbureau (2017). *De sociale staat van Nederland*. Den Haag: SCP

57 Tjeenk Willink (2023). *Het tij tegen*. Amsterdam: Prometheus.

Noaberschap

Op regionaal niveau kent ons land buurtschappen waarin burgers vormgeven aan solidariteit. Een buurtschap verwijst naar samenwerking tussen burens. Deze zijn in de middeleeuwen ontstaan en liggen vooral in (boeren)gebieden waar weinig goede openbare voorzieningen zijn.

In het noorden en oosten van ons land kent men ook het noaberschap of nabuurschap. Het noaberschap is gebonden aan een aantal bij elkaar horende huizen. Vaak gaat het om zo'n tien omwonenden. Wanneer een buur verhuist, gaat het noaberschap over op degenen die daarna het huis gaan bewonen.

Noaberschap is een intensieve vorm van burenhulp die van oudsher ongeschreven regels kent. Zo gaat het niet alleen om het verzorgen van planten, post en soms huisdieren als de buur op vakantie

is. Het gaat ook om het bieden van ondersteuning bij geboortes, verjaardagen, ziekten en overlijden. Van oudsher is het de 'noaste noaber' (naaste buur) die hierin het voortouw neemt. Waarna de andere noabers (burens) volgen.

Met deze historie van buurtschap en nabuurschap is het opmerkelijk dat de overheid haar beleid inricht op het niveau van de wijk in plaats van de buurt. Het is denkbaar dat de keuze voor de wijk gemaakt is met als doel om diensten zo doeltreffend mogelijk in te zetten (efficiency). De wijk is immers groter dan een buurt of kleine groep huizen. Evengoed is het denkbaar dat de keuze voor de wijk een uiting is van de kloof die is ontstaan tussen overheid en burgers. Tussen beleidsmakers die denken dat burgers elkaar steunen op wijkniveau en burgers die van oudsher gewend zijn hun naaste burens te steunen.

Burgercoöperaties

Burgercoöperaties vormen een nieuwe context waarin burgers samen vormgeven aan solidariteit. Een coöperatie is een door mensen gedreven onderneming waarin een gedeelde behoefte wordt gerealiseerd. Mensen streven daarbij niet naar winstmaximalisatie.

Ons land kent in 2023 bijvoorbeeld meer dan 700 energiecoöperaties⁵⁸. Deze worden gevormd door inwoners van een bepaalde gemeente. Een coöperatie bestaat uit leden en een bestuur. Tijdens de Algemene Ledenvergadering (ALV) beslissen de leden over de plannen, de begroting, nieuwe projecten en activiteiten. De meeste energiecoöperaties wekken zonne-energie op met zonnepanelen of panelen op daken van grote

gebouwen zoals scholen. De leden betalen samen de investering voor deze installaties en gebruiken de energie die er mee wordt opgewekt.

Inmiddels kent ons land ook andere soorten coöperaties. Bij zorgcoöperaties⁵⁹ vormen inwoners bijvoorbeeld een netwerk om samen hulp en zorg te regelen voor leden van de coöperatie. Ook zijn er voedselcoöperaties⁶⁰. Hierin runnen consumenten, winkeliers en producenten gezamenlijk een winkel waarin duurzame en eerlijke producten worden verkocht.

Een ander voorbeeld zijn de Herenboeren⁶¹ waar ons land er inmiddels 21 van heeft. Inwoners houden samen een Herenboerderij draaiende. Zij verbouwen duurzaam voedsel en verdelen onderling de oogst.

58 Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (2024). *Lokale energie-initiatieven met buurtgenoten*. Gevonden 18 mei 2024: <https://ap.lc/xkaSK>

59 Bijvoorbeeld Austerlitz Zorgt

60 Voedselcoop (2024). *Logistiek systeem voor verschillende voedselcoöperatie*. Gevonden 18 mei 2024: <https://ap.lc/wokWE>

61 Herenboeren (2024). *Samen duurzaam voedsel produceren*. Gevonden 18 mei 2024: <https://ap.lc/knLBM>

Broodfondsen

Een andere nieuwe context waarin groepen mensen solidair handelen zijn broodfondsen⁶².

Een broodfonds is een gemeenschappelijke voorziening ontwikkeld voor en door ondernemers voor situaties waarin sprake is van arbeidsongeschiktheid.

Een broodfonds bestaat uit minimaal 20 en maximaal 50 ondernemers. Deze ondernemers kennen elkaar, vertrouwen elkaar en steunen elkaar bij ziekte. Elke ondernemer kiest een eigen schenkingsbedrag. Bij een hoge inleg schenk je anderen die ziek zijn een hoog bedrag. Wanneer je zelf ziek bent ontvang je zelf ook een hoog bedrag. Kies je een laag schenkingsbedrag dan is het precies andersom.

Bij langdurige ziekte ontvangen leden van het broodfonds maximaal twee jaar gelden van anderen uit het broodfonds. Er zijn geen controlerende artsen. Wel zijn er bijeenkomsten waar alle leden naartoe gaan. Tijdens deze bijeenkomsten worden gezamenlijk beslissingen genomen. Iedereen weet daarmee waar het geld naartoe gaat en waarom.

Veelkleurigheid

Solidariteit heeft niet alleen verschillende contexten waarin het plaatsvindt, zoals zuilen, noaberschap, burgercoöperaties of broodfondsen. Het kent ook verschillende betekenissen. De Franse socioloog Durkheim beschreef solidariteit voor het eerst in 1893⁶³. Daarna volgden vele anderen.

Binnen deze betekenissen zijn twee stromingen

te onderscheiden⁶⁴. De ene is abstract en filosofisch^{65 66}. De andere is concreet en praktisch^{67 68 69 70}. In beide stromingen staat de onderlinge afhankelijkheid van mensen centraal.

In de meer praktische, concrete stroming kan solidariteit **eenzijdig** of **tweezijdig** zijn. Eenzijdige solidariteit is vergelijkbaar met eenrichtingsverkeer. We tonen ons verbonden met iemand zonder daar iets voor terug te verwachten. Bijvoorbeeld wanneer je tijdens de vakantie van je burens de planten water geeft. Of op de school van je kinderen in de ouderband speelt.

Tweezijdige solidariteit lijkt op tweerichtingsverkeer. Hier toon je je verbonden met anderen. Je verwacht

daar ook wat voor terug. Zo betalen we in goede gezondheid ziektekostenpremies. Dit doen we niet alleen zodat anderen die ziek zijn zorg kunnen krijgen. We verwachten zelf ook zorg te krijgen wanneer onze gezondheid ons in de steek laat. Een vorm van solidariteit die ook terugkomt binnen noaberschap, burgercoöperaties en broodfondsen.

We kennen ook **vrijwillige** solidariteit. We kiezen er dan zelf voor om ons verbonden te voelen met anderen. Om die verbondenheid te tonen met ons gedrag. Maar solidariteit kan ook **onvrijwillig** zijn. Bijvoorbeeld als het wordt opgelegd vanuit de overheid. De belastingen zijn daar een voorbeeld van. We betalen belasting over de inkomsten die we hebben. Met deze belastinggelden financiert de

⁶² Broodfondsen (2024). *Een solidair vangnet voor ondernemers*. Gevonden 18 mei 2024: <https://ap.lc/vLbSE>

⁶³ Durkheim, E. (1893/1997). *The division of labor in society*, met een introductie door Lewis Coser. New York: The Free Press (oorspronkelijk *De la division du travail social*, 1893)

⁶⁴ Komter, A., Burgers, J., & Engersen, G. (2000). *Het cement van de samenleving*. Amsterdam: AUP.

⁶⁵ Wit, T., de, & Manschot, H. (1999). *Solidariteit*. Amsterdam: Boom.

⁶⁶ Zemni, S. (2021). *Vrijheid, gelijkheid, solidariteit*. Brussel: Owl Press.

⁶⁷ Jong, E., de & Buijsen, M. (2005). *Solidariteit onder druk?* Beugen: Valkhof Pers.

⁶⁸ Schuermans, N., Vandenabeele, J., Oosterlynck, S., Jans, M., & Holemans, D. (2017). *Solidariteit in superdiversiteit*. Den Haag: Acco.

⁶⁹ Beer, P., de, & Koster, F. (2007). *Voor elkaar of uit elkaar*. Amsterdam: Aksant.

⁷⁰ Hertogen, E. (2021). *Van liefdadig naar rechtvaardig*. Amsterdam: Lannoo Campus.

overheid publieke voorzieningen, zoals basis- en voortgezet onderwijs, bijstand en AOW.

Je kunt je verbonden **gedragen**. Je kunt je ook verbonden **voelen** (affectieve solidariteit). Dat kan zijn omdat je iemand aardig vindt. Jezelf in iemand anders herkent. Of omdat je van iemand houdt. Maar het gevoel van verbondenheid kan ook ontstaan vanuit een verantwoordelijkheid die je voor iemand draagt. Denk bijvoorbeeld aan het bieden van zorg voor zieke familieleden of vrienden (mantelzorg).

Er zijn ook situaties van **lotsverbondenheid**. Momenten waarop we ons beseffen dat ons lot afhangt van het lot van een ander (berekende solidariteit). Dat geldt bijvoorbeeld voor deelname aan het verkeer. Iedereen in het verkeer draagt verantwoordelijkheid voor de eigen veiligheid en de veiligheid van anderen om zich heen.

Deze praktische stroming van betekenissen van solidariteit geeft handvatten voor het vinden van manieren om stappen te zetten richting kansengelijkheid. Om te voorkomen dat mensen tussen wal en schip vallen. Maar ook om te voorkomen dat verschillen tussen mensen tegenstellingen worden die kunnen verharderen (polarisatie).

De omvang van de bestaande ongelijkheid is niet meer iets wat alleen beroepskrachten op kunnen vangen. Dat zal nog meer gelden als de klimaatmigratie op gang komt en de ongelijkheid tussen mensen verder groeit. Het zijn en blijven van een inclusieve regio vraagt van ons allen een solidaire houding en solidair gedrag. Het vraagt bewustzijn van saamhorigheid. Het vraagt ook bereidheid om met ons gedrag te laten zien dat we de vrijheden die we zelf wensen anderen ook gunnen.

Veranderen hoeft niet groots en meeslepend

Veranderen hoeft niet groots en meeslepend

We weten nog niet goed hoe we met z'n allen de grote maatschappelijke veranderingen (transities) kunnen doorstaan. Veranderingen die nodig zijn om de planeet leefbaar en de samenleving solidair te houden. Wel zijn er contexten waar we ons door kunnen laten inspireren. Een voorbeeld is de verandering die plaatsvindt in het sociaal domein.

Omslag

Vanaf 1 januari 2015 zijn in het sociaal domein de verantwoordelijkheden voor het bieden van maatschappelijke ondersteuning overgeheveld van

het Rijk en provincies naar gemeenten. Het gaat om ondersteuning van burgers die zich (tijdelijk) in een kwetsbare situatie bevinden. De ondersteuning wordt geboden in lijn met vier wetten; de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO), de Jeugdwet, de Participatiewet en de Wet Passend Onderwijs.

Het overhevelen van deze verantwoordelijkheid naar gemeenten ging gepaard met bezuinigingen. Hierdoor moeten gemeenten niet alleen een nieuwe verantwoordelijkheid uitvoeren. Zij moeten

deze uitvoeren met minder geld dan dat voor 2015 beschikbaar was.

Ook de manier van ondersteuning bieden moest veranderen. Jarenlang konden burgers rekenen op steun vanuit de overheid. In de jaren '80 trok de overheid zich terug. Vanaf 2015 trekt de overheid zich nog verder terug. Vanaf dat jaar is het zo dat als je behoefte hebt aan ondersteuning je dit eerst in je eigen netwerk moet zoeken. Je vraagt familie, vrienden, burens of zij jou kunnen helpen. Lukt dat niet, dan pas kun je een beroep doen op de overheid voor steun.

Deze nieuwe manier van ondersteuning bieden, vraagt ook iets anders van sociale beroepskrachten. Mensen die voor een sociaal beroep kiezen, doen dat vaak omdat ze andere mensen willen helpen. Dit helpen kan op allerlei manieren. In sommige situaties zorg je voor een luisterend

oor, of voor praktische ondersteuning. In andere situaties zorg je voor een doorverwijzing naar meer gespecialiseerde zorg.

Maar dat 'zorgen voor' andere mensen is precies niet meer de bedoeling vanaf 2015. Sociale beroepskrachten moeten niet meer 'zorgen voor' mensen, maar 'zorgen dat' mensen voor zichzelf zorgen.

Kortgezegd kunnen we stellen dat vanaf 2015 de overheid een stap verder terug doet. De bal bij de burger is komen te liggen voor het zorgen voor zichzelf en voor elkaar. Sociale beroepskrachten hebben de taak om burgers hierin te ondersteunen. Ze moeten zo min mogelijk van hen overnemen. 'Op je handen zitten' is de nieuwe leus.

Verwarring

Samen met collega's heb ik sinds 2014 onderzoek

mogen doen naar de transitie in het sociaal domein. De onderzoeken voerden we uit binnen de geestelijke gezondheidszorg, het brede welzijn en de jeugd(gezondheid)zorg. We spraken en observeerden duizenden burgers, sociale beroepskrachten en beleidsmakers.

Vrijwel iedereen geeft aan dat veranderen moeilijk is. Het is alsof je samen een spel speelt. Een spel dat je eerst goed kende, maar waarvan opeens de spelers en de spelregels zijn veranderd.

Drie strubbelingen kwamen terug in de onderzoeken⁷¹ die we uitvoerden. Ten eerste worstelt men met de vragen ‘Wie doet nu wat?’ en ‘Hoe gaan we het aanpakken?’ Deze verwarring hangt samen met het veranderen van zowel ‘de spelers’ als ‘de spelregels’. Er is sprake van **rolverwarring**.

Ten tweede vraagt men zich af of men het goed doet. Er moet op een nieuwe manier ondersteuning worden geboden. Niemand heeft dat eerder zo

gedaan. Het ontbreken van kaders resulteert in gevoelens van **onzekerheid**.

Tot slot blijkt men elkaar geregeld over en weer te **wantrouwen**. Onzekerheid betreft niet alleen het eigen handelen. Er wordt ook getwijfeld aan het handelen van anderen. Wantrouwen komt vaak voor in situaties waarin ook sprake is van rolverwarring. Met het veranderen van de spelers en de spelregels, hebben mensen nieuwe rollen, taken, verantwoordelijkheden en mandaat gekregen. Burgers die zelf regie (moeten) voeren over hun ondersteuningsproces. Beroepskrachten die burgers ondersteunen in plaats van voor burgers (mogen) zorgen. Beleidsmakers die financieel minder kunnen faciliteren dan voorheen. Men is over en weer nog niet gewend aan deze nieuwe rolverdeling.

Deze strubbelingen hebben als resultaat dat de aandacht niet meer uitgaat naar de ondersteuningsvraag die op tafel ligt.

Bouwstenen

Uit diezelfde onderzoeken blijkt dat er ook mensen zijn die deze strubbelingen omzeilen. Zij doen dat op een praktische manier. Zes bouwstenen zijn daarbij van belang.

Ten eerste blijven strubbelingen bespaard wanneer beroepskrachten en beleidsmakers met **burgers in gesprek zijn**. Dit klinkt logisch. Maar we zagen en hoorden het nog weinig terug in de praktijk. Burgers zitten maar zelden aan de gesprekstafel op momenten dat het gesprek over hen gaat. Dit geldt ook voor kinderen en jongeren. Zo blijkt uit het achtjarig onderzoek⁷² dat Jitske van der Sanden, Floor

⁷¹ Het gaat onder andere om de volgende onderzoeken:

- * Claassens, H., Delespaul, P., & Feringa, D. (2024). Chronic Sorrow: Lived Experiences of Family Caregivers of People With Severe Mental Illness. *Illness, Crisis & Loss*. <https://doi.org/10.1177/10541373241256247>
- * Assink, S., Verhagen, M., & Feringa, D. (2023). *Preventieve aanpak partnergeweld*. Eindhoven: Fontys Sociale Studies.
- * Verhagen, M., Middendorp, I., Assink, S., & Feringa, D. (2022). *Pleegzorg beweegt: op zoek naar kansen voor innovatie en ontwikkeling*. Eindhoven: Fontys Sociale Studies.
- * Assink, S., Verhagen, Mariëlle., & Feringa, D. (2022). *Ouderen mishandeling: een verborgen wereld*. Eindhoven: Fontys Sociale Studies.
- * Van der Sanden, J., Peels, F., & Feringa, D. (2022). *Verskil maken voor de jeugd in een complex jeugd(hulp)systeem*. Eindhoven: Fontys Hogeschool Sociale Studies.
- * Heinrichs, E., & Feringa, D. (2022). *Vinden, Binden, Behouden. Attitudeprofiel voor professionals die (willen) werken met jongens in de prostitutie*. Eindhoven: Fontys Hogeschool Sociale Studies.
- * Assink, S., & Feringa, D. (2022). *Regionaal Expertteam Jeugd. Cirkel van invloed en samenwerking met partners in de regio*. Eindhoven: Fontys Hogeschool Sociale Studies.
- * Linders, L., Feringa, D., Potting, M. & Jager-Vreugdenhil, M. (red) (2016). *Tussen regels en vertrouwen. Veranderende rollen in de verzorgingsstaat*. Amsterdam: Van Gennep.
- * Linders, L., & Feringa, D. (red) (2014) *De Kunst van het Laten. Doe-het-zelf-zorg en rolverwarring in tijden van transitie*. Utrecht: Movisie.

⁷² Van der Sanden, J., Peels, F., & Feringa, D. (2022). *Verskil maken voor de jeugd in een complex jeugd(hulp)systeem*. Eindhoven: Fontys Hogeschool Sociale Studies.

Peels en ik uitvoerden in de jeugd(gezondheid)zorg en het jeugdwelzijn.

Soms is het praktisch niet mogelijk om burgers bij een gesprek uit te nodigen. In die situaties werd een foto van desbetreffend persoon op tafel gezet. Dit klinkt misschien wat flauw. Maar ervaring leert dat in die situaties tijdens het gesprek helder bleef waartoe men met elkaar in gesprek was; de persoon met een ondersteuningsvraag. Ook werden er concrete afspraken gemaakt ten gunste van de ondersteuning voor de persoon op de foto.

Ten tweede worden strubbelingen voorkomen als betrokkenen naar elkaar blijven uitspreken wat hun rol, taken, verantwoordelijkheden en mandaat zijn. Deze **rolverheldering** vormt de basis voor samen-

werking^{73 74}. Dit maakt vooral verschil bij ondersteuningsvragen die ingewikkeld en complex zijn. Ten derde blijkt uit het promotieonderzoek van Hanneke Claassens het belang van **ervaringskennis**⁷⁵. Beroepskrachten zijn inhoudelijk deskundig. Burgers – en hun familie, vrienden, burens – zijn deskundig op hun eigen leven en leefomstandigheden. Het waarderen en gebruiken van contextspecifieke ervaringskennis die burgers bij zich dragen, is van wezenlijk belang. Het vormt de sleutel tot ‘hoe’ kennis en vaardigheden van beroepskrachten toegepast kunnen worden in het leven van mensen.

De **houding** waarmee betrokkenen samenwerken is ten vierde van belang. Jitske van der Sanden, Floor Peels en ik⁷⁶ laten zien dat ondersteuning bieden op de nieuwe manier mogelijk is als mensen over hun

eigen schaduw heenstappen. Zichzelf ten dienste van anderen opstellen. In plaats van zelf in de spotlight gaan staan.

Hanneke Claassens benadrukt op basis van haar onderzoek⁷⁷ dat beroepskrachten ‘passanten’ zijn in het leven van burgers. Zij voegen zich op een bepaald moment in het leven van mensen. Om later ook weer weg te gaan. Je kan daarmee als beroepskracht niet alwetend zijn.

Taalgebruik is ook belangrijk. Het gesprek moet voor iedereen begrijpelijk zijn. Alle deelnemers aan het gesprek moeten zich gewaardeerd en serieus genomen voelen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het onderzoek dat Evie Heinrichs en ik⁷⁸ uitvoerenden naar gedwongen jongensprostitutie. Deze jongens en mannen vormen een moeilijk

bereikbare doelgroep, die per se niet als slachtoffer wil worden gezien. Ze treden niet snel in contact met hulpverlening. Doen zij dat wel en een beroepskracht praat met hen alsof ze een slachtoffer zijn, dan gaan ze van de radar. En komen er niet snel op terug.

Tot slot is het belangrijk om innovatieve werkwijzen te verduurzamen in beleid. Dit kan door een betere afstemming tussen uitvoering en beleid. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat verandering wordt gevonden door out of the box te denken en experimenteren. Maar even belangrijk is het om dit denken en experimenteren terug ‘in the box’ te brengen in de vorm van beleid. Daarmee is niet alleen een enkele burger geholpen. Maar een grotere groep burgers die worstelt met vergelijkbare vraagstukken.

73 Assink, S., Verhagen, M., & Feringa, D. (2023). *Preventieve aanpak partnergeweld*. Eindhoven: Fontys Sociale Studies.

74 Assink, S., Verhagen, Mariëlle., & Feringa, D. (2022). *Ouderen mishandeling: een verborgen wereld*. Eindhoven: Fontys Sociale Studies.

75 Claassens, H., Delespaul, P., & Feringa, D. (2024). Chronic Sorrow: Lived Experiences of Family Caregivers of People With Severe Mental Illness. *Illness, Crisis & Loss*. <https://doi.org/10.1177/10541373241256247>

76 Van der Sanden, J., Peels, F., & Feringa, D. (2022). *Verskil maken voor de jeugd in een complex jeugd(hulp)systeem*. Eindhoven: Fontys Hogeschool Sociale Studies.

77 Claassens, H., Delespaul, P., & Feringa, D. (2024). *Chronic Sorrow: Lived Experiences of Family Caregivers of People With Severe Mental Illness*. *Illness, Crisis & Loss*. <https://doi.org/10.1177/10541373241256247>

78 Heinrichs, E., & Feringa, D. (2022). *Vinden, Binden, Behouden. Attitudeprofiel voor professionals die (willen) werken met jongens in de prostitutie*. Eindhoven: Fontys Hogeschool Sociale Studies.

Mariëlle Verhagen, Stefan Assink en ik⁷⁹⁸⁰ laten samen met Gemeente Eindhoven en uitvoeringsorganisaties in de regio zien hoe je een betere afstemming realiseert tussen uitvoering en beleid. Het vraagt van burgers, beroepskrachten en beleidsmakers om samen een verdiepend gesprek te voeren. Dat gesprek dient voor het uitdiepen van verschillende beleidsscenario's op basis van bevindingen uit onderzoek, theorie en ervaringskennis. Het gesprek dient ook voor het gezamenlijk maken van een keuze voor een voorkeursscenario. Deze samenwerking kreeg vorm rond de thema's huiselijk geweld, ouderenmishandeling en mensenhandel. Ervaringskennis bleek tijdens deze gesprekken de 'game changer' te zijn voor het dichten van de kloof tussen uitvoering en beleid. Ervaringskennis maakt

concreet wat de positieve impact voor burgers kan zijn als je in de samenwerking net een stap extra zet. Ook als dit moeilijk is.

Inzichten

De opgaven waar burgers, sociale beroepskrachten en gemeenteambtenaren voor staan in het sociaal domein is complex. Tegelijkertijd is het qua omvang niet te vergelijken met de opgave waar we wereldwijd voor staan. Inzichten uit het sociaal domein leren ons wel drie dingen.

Ten eerste leert het ons dat we verandering niet hoeven maken via grootse en meeslepende activiteiten. Verandering is mogelijk via overzichtelijke, concrete aanpassingen in de dagelijkse werkpraktijk. De impact zit niet in de grootte van de aanpassing. Het zit wel in het met z'n

allen maken van een kleine aanpassing. Bij elkaar opgeteld is dat een groot verschil.

Ten tweede leert het ons dat wanneer we focussen op wat anderen wel of niet doen we niet makkelijk tot verandering komen. Onze aandacht moet blijven uitgaan naar wat we zelf kunnen doen in samenwerking met anderen. Want alleen vanuit het in contact zijn met elkaar komen we te weten hoe verandering er uit kan zien.

Ten derde leert het ons dat beroepskrachten en beleidsmakers niet over burgers moeten praten. Ze moeten met burgers willen samenwerken. Context specifieke ervaringskennis en beroepsmatig handelen moeten met elkaar verweven zijn. Het belang van het betrekken van burgers dringt breder in de samenleving door. De roep om burgerparticipatie is groot.

⁷⁹ Assink, S., Verhagen, Mariëlle., & Feringa, D. (2022). *Ouderenmishandeling: een verborgen wereld*. Eindhoven: Fontys Sociale Studies.

⁸⁰ Assink, S., Verhagen, M., & Feringa, D. (2023). *Preventieve aanpak partnergeweld*. Eindhoven: Fontys Sociale Studies.

Doeners, praters en afzijdigen

Doeners, praters en afzijdigen

Burgerparticipatie moet een oplossing bieden voor verschillende problemen waar we met elkaar tegenaan lopen. Deze problemen spelen niet alleen in het sociaal domein.

Ook de recente binnenlandse verkiezingsuitslagen resulteren in een roep om burgerparticipatie. Hier moet participatie bijdragen aan het herstellen van de vertrouwensbreuk tussen burgers en politiek. Burgerparticipatie biedt burgers ook meer invloed op besluitvorming rond beleid dat van invloed is op hun leven en leefomgeving.

In het economisch domein is inmiddels ook een roep om burgerparticipatie ontstaan. Een economisch model waarin geld investeren om winst te maken centraal staat (kapitalistisch systeem), put de planeet uit en laat ongelijkheid tussen burgers groeien. Er is behoefte aan een nieuw economisch model. Brede Welvaart is daar een voorbeeld van waar ik eerder in dit verhaal over sprak. Het realiseren van balans tussen planeet, samenleving en economie vraagt niet alleen een verandering van economisch systeem. Het vraagt ook een verandering van het gedrag van burgers. Dat zijn

wij zelf. Burgerparticipatie moet bijdragen aan het vinden van manieren waarop we als burgers ons gedrag aan kunnen, willen en durven passen.

Daarnaast klinkt vanuit de maakindustrie een roep om burgerparticipatie. De producten die daar worden geproduceerd, worden namelijk niet altijd door burgers gebruikt. In deze industrie wil men weten welke eisen burgers aan producten stellen. Ook hier biedt burgerparticipatie een uitkomst.

Kortom, burgerparticipatie is een '1000-dingen-doekje' geworden.

Onbedoeld

De roep om burgerparticipatie is overigens geen nieuw fenomeen⁸¹. Al in de jaren '60 is er aandacht voor het versterken van burgerparticipatie. Het dient dan ook als antwoord op de vertrouwenscrisis

en een in gebreke blijvende democratie. Vanaf de jaren '80 is het daarnaast een aandrijver voor economische groei. Het aantal burgers dat betaald werk uitvoert (arbeidsparticipatie), is vanaf die jaren gestegen.

Wel schuilt er een venijn in participatie dat geregeld over het hoofd wordt gezien. Met het ontstaan van de zogenaamde participatieladders, is participatie geen neutraal begrip. De eerste ladder werd in 1969 ontwikkeld door Sherry Arnstein⁸². De daaropvolgende decennia volgden vele varianten.

Op elke trede van een participatieladder is een activiteit geplaatst. De activiteiten op de onderste treden staan voor 'schijnparticipatie'. Het lijkt of burgers iets mogen maar als je goed kijkt, is dat niet zo. Deze activiteiten heten 'manipulatie' en 'therapie'. Ze zijn bedoeld om burgers 'op te

voeden'. Of om burgers 'te genezen', bijvoorbeeld gezonder te maken. De activiteiten op de middelste treden van de ladder staan voor tokenisme. Dit betekent dat deze activiteiten alleen worden ingezet om kritiek te voorkomen. Of de indruk te wekken dat burgers eerlijk worden behandeld. Het gaat hier onder andere om 'informereren', 'consulteren' en 'adviseren'. Op de bovenste treden van de ladder staan activiteiten waarbij burgers autonoom en onafhankelijk van anderen functioneren. Het gaat dan om 'samenwerken in een partnerschap', 'gedeelde macht uitoefenen' en 'regievoeren'.

Als tegenbeweging op deze normatieve invulling van participatie zijn er inmiddels participatiecirkels ontstaan. De participatieactiviteiten zijn niet langer traptreden, maar taartpunten in een cirkel. Het venijn van participatie is er daarmee alleen nog niet helemaal uitgehaald.

Op het eerste oog lijkt participatie een makkelijk hanteerbaar begrip. De verschillende activiteiten die er onder vallen, maken het lekker concreet. Participatie is dan ook een woord waar we de afgelopen jaren allemaal wel zo'n beetje bekend mee zijn geraakt.

Het restje venijn zit er echter in dat het makkelijk onduidelijk blijft welke criteria worden gehanteerd bij het kiezen van de participatieactiviteit. De vraag hierbij is 'Wie heeft het recht om te bepalen?' Maar ook 'Op basis van welke criteria beslissen we dat 'meedenken, meepraten of meedoen' beter is dan je 'laten informeren, consulteren of het geven van advies'? Vragen waar in de praktijk de antwoorden vaak op uitblijven. Ondanks dat met het kiezen van een specifieke participatieactiviteit, bepaalde burgers worden ingesloten en anderen (onbedoeld) uitgesloten. Niet elke burger kan, wil of durft bijvoorbeeld deel te nemen aan burgerraden en

81 Feringa, D. (2014). *Burgerschap als ambacht*. Delft: Eburon.

82 Arnstein, S. (1969). A ladder of citizen participation. *American Institute of Planners Journal*, 5, 216-224.

inspraakavonden. Wat niet betekent dat zij zich niet betrokken voelen. Of betrokken willen tonen met het vraagstuk dat op dat moment centraal staat.

Burgerschapstijlen

Ik zou daarom willen voorstellen om burgerschapstijlen^{83,84} als uitgangspunt te gebruiken. De participatieactiviteiten kunnen vervolgens op deze stijlen worden afgestemd.

Als mensen hebben we verschillende voorkeuren waarmee we vorm en inhoud geven aan ons burgerschap; burgerschapstijlen. Elke stijl maakt drie dingen^{85,86} duidelijk;

- 1) hoe we omgaan met de rechten die we via burgerschap verkrijgen,

- 2) hoe we invulling geven aan de plichten die we vanuit ons burgerschap vervullen en
- 3) hoe we vormgeven aan de relatie die we hebben met de gemeenschap waar we deel van uitmaken.

Verschillende stijlen bestaan naast elkaar. De ene stijl is niet beter dan de andere.

Burgerschapstijlen bieden – meer dan burgerparticipatie – de mogelijkheid om rekening te houden met de complexiteit waarvan sprake is in de praktijk. Als we ons als burgers gezamenlijk hard willen maken voor een leefbare planeet en solidaire samenleving, moeten we dat kunnen doen op manieren die bij elk van ons passen. Kan dat niet, dan zullen pogingen niet makkelijk slagen. Als je wel eens een sport hebt geprobeerd die niet bij je past, weet je wat ik bedoel. Dat houd je niet lang vol.

83 Feringa, D. (2014). *Burgerschap als Ambacht*. Delft: Eburon.

84 Hurenkamp, M., Tonkens, E., & Duyvendak, J.W. (2012). *Crafting Citizenship*. Londen: Palgrave Macmillan.

85 Lister, R. (1997). *Citizenship. Feminist Perspectives*. NY: NY Press.

86 Hurenkamp, M., & Tonkens, E. (2021). *En nou mag ik even!* Amsterdam: Boom.

Burgerschapstijlen zijn afkomstig uit de sociologie. Dat is een wetenschappelijk vakgebied dat de maatschappij bestudeert en de verhoudingen, processen en structuren daarbinnen. Iedereen die op zoek is naar een gedetailleerde uitwerking van burgerschapsovervattingen, verwijs ik naar het proefschrift dat ik in 2014 schreef, genaamd 'Burgerschap als ambacht'⁸⁷. Voor dit verhaal kies ik voor een praktische uitwerking. Doel is immers het rekening houden met burgerschapstijlen in de praktijk.

Het gaat om drie burgerschapstijlen. Ik noem deze: doeners, praters en afzijdigen. Deze namen drukken de manier uit waarop burgers zich verhouden tot de gemeenschap om hen heen.

Voor **doeners** staat het deel uitmaken van een gemeenschap centraal. Goede gemeenschappen ontstaan volgens doeners niet vanzelf. Het vraagt

om groepsactiviteiten, wederzijdse ondersteuning en overeenstemming tussen burgers.

Sociale relaties van doeners binnen een gemeenschap laten zich als volgt kenmerken:⁸⁸

- a) ze zijn langdurige van aard,
- b) ze zijn gevormd rond gedeelde normen en waarden,
- c) ze dragen bij aan het kunnen vormen van een visie op het leven (levensbeschouwelijk),
- d) er is sprake van een rangorde of hiërarchie (verticale relaties),
- e) het is een gesloten gemeenschap waar je niet zomaar binnenkomt,
- f) burgers zijn loyaal aan anderen binnen de gemeenschap,
- g) de sociale relaties zijn verbonden met een specifieke plek.

87 Feringa, D., (2014). *Burgerschap als ambacht*. Delft: Eburon.

88 Wuthnow, R. (2002). *Loose Connections*. Cambridge: Harvard University Press.

Robert Putnam⁸⁹ stelt in zijn boek 'Bowling Alone' dat dit type sociale relaties is afgenomen over de jaren. Hij ziet dat burgers steeds minder in traditionele verbanden actief zijn, zoals familie en kerk.

Tegelijkertijd stellen zowel Robert Wuthnow⁹⁰, Paul Lichterman⁹¹ als Jan Willem Duyvendak en Menno Hurenkamp⁹² dat sociale relaties niet zozeer zijn afgenomen. Wel geven we er op een andere manier vorm aan. Zij noemen dit 'loose connections' en 'lichte gemeenschappen'.

Met deze alternatieve vorm van sociale relaties hebben we tevens de tweede burgerschapstijl te pakken; **praters**. Praters maken deel uit van meerdere gemeenschappen tegelijkertijd. Ook deze gemeenschappen vormen zich niet vanzelf. Het zijn

hier gesprekken, dialoog en discussies waarmee burgers gemeenschappen vormen. Anders dan bij de doeners is bij de praters het bereiken van overeenstemming geen doel op zich. Discussies mogen schuren, verschillen mogen worden geëxpliciteerd (agonisme⁹³). Het draagt allemaal bij aan de vorming van de (digitale) gemeenschappen.

De sociale relaties binnen dit burgerschapstype⁹⁴ sluiten hierop aan en laten zich als volgt kenmerken:

- a) ze zijn kortdurend van aard,
- b) ze zijn praktisch en doelgericht,
- c) ze dragen bij aan eigen welzijn, ontwikkeling en keuzevrijheid,
- d) ze kennen geen rangorde of hiërarchie (horizontale relaties),

- e) ze zijn open,
- f) ze zijn niet plaatsgebonden,
- g) ze bieden ruimte voor een zoektocht naar normen en waarden om mee te identificeren.

Het is deze burgerschapstijl die goed gedijt bij de vele burgerraden die de afgelopen tijd als paddenstoelen uit de grond schieten.

De derde burgerschapstijl betreft de **afzijdigen**. Het onderdeel uitmaken van een grotere gemeenschap speelt hier nauwelijks een rol. Burgerschap heeft hier een staatsrechtelijke invulling. Daarin bepalen burgers zelf hoe zij hun leven inrichten, mits ze zich aan de wet houden, belasting betalen en stemmen tijdens verkiezingen. De overheid heeft de taak om de burger zo veel mogelijk vrij te laten. Wel moeten ze ervoor zorgen

dat de vrijheid van de ene burger niet resulteert in onvrijheid van de andere burger. Centraal staat elkaar vrijlaten en elkaar zo min mogelijk storen. Burgers focussen op zichzelf, hun familie, vrienden en directe burens. Ze leven met de marktwerking en bemoeien zich zo min mogelijk met anderen. Zij houden zich afzijdig.

In lijn met deze burgerschapstijlen is de analyse van Christine Boland⁹⁵ interessant. Zij stelt dat de westerse samenlevingen de komende jaren drie bewegingen gaan maken; het heroverwegen van geldende waarden, het zoeken van verbinding met de natuur en het herstellen van gemeenschappelijkheid^{96,97}.

Dit laatste relateert zij aan het gegeven dat we meer dan ooit in contact staan met anderen. Maar ons

89 Putnam, R. (2000). *Bowling Alone*. Londen: Simon & Schuster.

90 Wuthnow, R. (2002). *Loose Connections*. Cambridge: Harvard University Press.

91 Lichterman, P. (2005). *Elusive Togetherness*. Oxford: Princeton University Press.

92 Duyvendak, J.W., & Hurenkamp, M. (2004). *Kiezen voor de kudde*. Amsterdam: Van Gennep.

93 Mouffe, C. (2013). *Agonistics: Thinking The World Politically*. NY: Verso.

94 Wuthnow, R. (2002). *Loose Connections*. Cambridge: Harvard University Press.

95 Boland, C. (2021). *Being part of the solution*. Amsterdam: Christine Boland.

96 Graeber, D. & Wengrow, D. (2022). *Het begin van alles*. Amsterdam: Maven Publishing.

97 Lijster, T. (2022). *Wat we gemeen hebben*. Amsterdam: De Bezige Bij.

ook meer dan ooit eenzaam voelen. Inderdaad, met sociale media zoals Tiktok, Instagram en Facebook is ons aantal sociale contacten enorm toegenomen. Contact vindt ook snel en makkelijk plaats via allerlei soorten chats als Whatsapp en Signal. De kwaliteit van deze sociale relaties nam alleen niet toe. En precies hier hebben we wel behoefte aan.

Sommigen van ons vervullen deze behoeften aan verbinding door deel te nemen aan buurtactiviteiten of inspraakraden. Anderen van ons zijn wellicht op zoek naar een vorm van nabuurschap 2.0. Kleine groepjes directe burens die elkaars naam kennen. Weten wat er in ieders leven speelt. De deur niet bij elkaar platlopen. Wel een helpende hand uitsteken als de situatie daarom vraagt. Als we dit allemaal zouden doen, zetten we door klein te doen een grote stap vooruit op de weg naar kansengelijkheid.

Samen het verhaal maken

Samen het verhaal maken

De uitdaging waar we gezamenlijk voor staan is het behouden van een leefbare planeet en solidaire samenleving, hier en nu en elders en later. Minder markt en meer overheid biedt de oplossing niet. Andersom geldt hetzelfde. We zijn allemaal aan zet. We zoeken een verandering van onderop in plaats van bovenaf.

In dit verhaal heb ik willen laten zien dat het verleden en heden ons concrete aanknopingspunten bieden om het denkkader Brede Welvaart handen en voeten te geven. Om

Brede Welvaart met en voor elkaar te 'doen'.

De historie van ons land leert ons dat we in een overzichtelijke samenlevingsstructuur van zuilen ons solidair tonen met elkaar. De uitdaging ligt erin om dit solidaire gedrag te blijven tonen in de complexe en veranderbare samenleving van nu. De verschillende burgercoöperaties en broodfondsen doen vermoeden dat de oplossing lokaal kan liggen. Het zijn haast hedendaagse varianten van buurtschappen en het nabuurschap dat we al uit het verleden kennen. Daarbij laat lokaal niveau zich

op verschillende manieren definiëren; een gesloten gemeenschap, diverse open gemeenschappen en/of familie, vrienden en directe burens.

De transitie in het sociaal domein leert ons dat impactrijke veranderingen gemaakt kunnen worden door concrete aanpassingen in dagelijkse bezigheden. Sociologisch onderzoek leert daarnaast dat we op verschillende concrete manieren invulling geven aan onze relatie met de gemeenschap waar we deel van uitmaken; doen, praten en afzijdig houden.

Voortbouwend op deze inzichten brengt me dat bij drie opgaven waar we de komende jaren voor staan. Opgaven die met elkaar samenhangen, namelijk 1) elkaar aanvullen, 2) gezag delen en 3) aardig blijven naar elkaar.

Aanvullen

Het is belangrijk dat we binnen samenwerken de aanwezigheid van verschillende perspectieven, behoeften en belangen normaal (gaan) vinden. Dat we enerzijds de inhoudelijke verschillen en overeenkomsten leren zien. Anderzijds dat we deze verschillen en overeenkomsten leren benutten om aanvullend op elkaar te werken. Niet iedereen hoeft hetzelfde te weten, te kunnen of te durven. Als je samenwerkt kan je elkaar aanvullen vanuit je eigen talent.

Op inhoud biedt het denkkader van Brede Welvaart een welkome uitnodiging om de perspectieven milieu, mens en verdienvermogen met elkaar in balans te houden in dat wat we met elkaar doen. Tegelijkertijd hebben we nog een wereld te winnen als het gaat om aanvullend op elkaar samenwerken. Zo praten beroepskrachten nog vaak over burgers en nog weinig met burgers. Beleid wordt ook nog

vaak voor burgers ontwikkeld in plaats van samen met burgers die het betreft.

Wel zijn er allerlei inspraakorganen; cliëntenraden, burgerraden, jongerenraden, inwonersraden, enzovoort. Iets om niet meer kwijt te raken. Tegelijkertijd sluit deze werkwijze vooral aan bij zogenaamde 'praters'. Zij halen voldoening uit het bespreken van allerlei thema's en vraagstukken.

Deze vele inspraakvormen komen nog minder tegemoet aan de doeners onder ons. Hetzelfde geldt voor burgers die zich vooral richten op familie, vrienden en directe burens. Deze laatste twee groepen zijn eveneens van waarde, ieder op een eigen manier. Zij zullen alleen niet snel afstappen op een informatieavond, dialoogsessie of plaatsnemen in een raad.

Als beroepskrachten hanteren we ook vaak het uitgangspunt dat burgers naar ons toe komen. Veel minder gewoon is het om zelf naar burgers toe te gaan. Het zegt iets over hoe we invulling geven aan gezag.

Delen

Gezag wordt, net als macht, soms een lelijk woord gevonden. De gedachte die daarachter schuilt, is dat de ene mens geen macht moet hebben over de andere mens. Voor gezag geldt zo'n beetje hetzelfde.

Maar of we het nu een lelijk woord vinden of niet, onze samenleving en werkpraktijken kennen gezagsverhoudingen. We kunnen bijvoorbeeld niet eeuwig met elkaar door blijven praten. Ook onder gelijken moet de samenwerking een keer stoppen. Dat kun je gemeenschappelijk bepalen. Maar als dat niet lukt, moet iemand een knoop doorhakken. Gezag is daarmee de door anderen goedgekeurde

macht van een persoon of groep mensen. Het is iets anders dan dwang en onderdrukking.

Aanvullend op elkaar samenwerken vraagt om dialogisch gezag. Dit type gezag is gebaseerd op persoonlijk begrip, betrokkenheid en goede communicatie, volgens Evelien Tonkens⁹⁸. Zij presenteert dit als een nieuwe, meer communicatieve vorm van gezag, aanvullend op drie traditionele vormen. Historisch gezien ontlenen mensen gezag aan afkomst. Oftewel aan daar waar je wieg staat. Gezag wordt ook ontleend aan deskundigheid. De testbare kennis die je bij je draagt op basis van opleidingen en trainingen die je hebt gevolgd. Daarnaast wordt gezag ontleend aan wetten, regels en procedures. Degene die gezag krijgt, is degene die toeziet op de naleving ervan.

Dialogisch gezag is dus even wennen. Het zegt niets meer over 'bij wie je hoort', 'wat je weet' of 'welke functie je hebt'. Het zegt wel iets over het vermogen waarmee je in staat bent om met anderen contact te maken. Een gesprek te voeren. Je taal aan te passen aan gesprekspartners. Iedereen in het gesprek zich gehoord en gezien te laten voelen. Kortom, om de ander en diens talenten te leren (her)kennen. Zodat vanuit daar aanvullend kan worden samengewerkt.

Voor wie de traditionele vormen van gezag gewend is, er aan gehecht is, of er een (beroeps)identiteit uithaalt, vraagt dit een andere (beroeps)houding. Het vraagt om over je eigen schaduw heen kunnen stappen. Het vraagt om de spotlight met anderen te kunnen delen.

⁹⁸ Tonkens, E. (2016). *Roeping, gezag en loyaliteit*. Utrecht: Universiteit van Humanistiek.

Toegeven

Daarmee samenhangend is het opbrengen van toegeeflijkheid naar elkaar van belang. In een diverse samenleving zijn er zowel verschillen als overeenkomsten. We hebben allemaal drijfveren, ambities, voorkeursmanieren van handelen, valkuilen en angsten. Deze zijn alleen niet voor ons allemaal hetzelfde. Hetzelfde geldt voor onze talenten. Talenten hebben we allemaal. Maar we hebben niet allemaal dezelfde.

Tegelijkertijd verschillen we ook weer niet zo enorm veel van elkaar als het gaat om hoe we ons tot de gemeenschap om ons heen verhouden. Dat leren ons de verschillende burgerschapstijlen die alle drie dezelfde grondtoon hebben: de rechten van de ene mens mogen niet ten koste gaan van de rechten van andere mensen.

Verschillen tussen mensen zijn mooi. Deze leiden tot diversiteit. Gezamenlijk hebben we de verantwoordelijkheid om verschillen aanvullend op elkaar te laten zijn. Ervoor te zorgen dat verschillen geen tegenstellingen worden. Die kunnen verharden. Waardoor mensen tegenover elkaar komen te staan.

We zijn als mensen gewoontedieren. Doen dingen graag op onze eigen manier. In een diverse samenleving wil dat nog wel eens lastig zijn.

Als het samenwerken een keer niet volgens je eigen voorkeur of stijl kan, laten we dan niet dwars gaan liggen. Maar denken 'oké, vooruit dan maar', omwille van het groepsbelang. Proberen of het ook op een andere manier kan. Het contact met anderen (weer) aangaan. Want wie ontmoet, doet goed.

Beroepsopleiding

Voor de kunst van het leren inzien van 'de waarde van verschillen' zie ik een belangrijke opdracht voor het onderwijs weggelegd. Wanneer verschillen zich voordoen of tot een uitdaging leiden, heeft het weinig zin om je daarover te frustreren. Het leidt alleen maar af. Interessanter is de vraag hoe de verschillen aanvullend op elkaar kunnen zijn. Hoe verschillen versterkend aan elkaar kunnen werken.

In het basisonderwijs is de Vreedzame School⁹⁹ een inspirerend voorbeeld. Centraal binnen dit school brede programma staat het leren samenleven. De school is een oefenplaats voor samenleven. Daarbij is expliciet aandacht voor betrokkenheid bij de gemeenschap, het bijdragen aan het algemeen belang en het vreedzaam oplossen van conflicten. In deze scholen¹⁰⁰ leren en werken kinderen samen in lijn met 'vijf gouden regels':

- 1) we zijn verantwoordelijk voor onszelf, elkaar en onze omgeving,
- 2) wij tonen respect voor elkaar en accepteren dat iedereen anders is,
- 3) wij willen graag vooruit en gaan uitdagingen aan,
- 4) wij vinden een goede sfeer, plezier, eerlijkheid en humor belangrijk, en
- 5) we lossen zaken op door met elkaar te praten en naar elkaar te luisteren.

Het lijken me vijf gouden regels om na te streven, los van of je een Vreedzame School wil of kan zijn.

Een inhoudelijke verdiepingsslag vindt vervolgens plaats binnen de brede onderwijswaaier. Inmiddels kennen we een veelkleurigheid aan opleidingsmogelijkheden. Daar zitten nu nog scheidslijnen tussen. Maar laten we die samen uitgummen.

⁹⁹ Pauw, L. (2013). *De Vreedzame School*. Amsterdam: SWP.
¹⁰⁰ Het Rondeel (2024). *De Vreedzame School*. Gevonden 20 mei 2024: <https://ap.lc/zlVwE>

We hebben namelijk een gemeenschappelijke uitdaging. Deze staat los van het beroep waartoe je wordt opgeleid. Het staat ook los van of je een meer praktijk- of theorie gerichte opleiding volgt. We hebben ons allemaal staande te houden in een complexe en veranderlijke samenleving. We zijn allemaal verantwoordelijk voor het behouden van een leefbare planeet. Dat vraagt van ons allen dat we op zoek gaan naar hoe we aanvullend op elkaar kunnen samenwerken. En ook hier geldt: Jong geleerd, is oud gedaan.

Binnen de onderzoeksgroep (lectoraat) Inclusieve Regio geven we hier, over grenzen van sectoren heen en samen met burgers, handen en voeten aan. Bijvoorbeeld rond het inzamelen en hergebruik van textiel. Saskia van Overbeek en ik onderzoeken¹⁰¹ welke rol burgers willen en kunnen vervullen in

de transitie naar brede welvaart. Projecten waarin burgers, sociale en economische beroepskrachten aanvullend samenwerken.

Een ander voorbeeld is de programmaliijn rond 'Levend verlies'. Dit begrip kennen we vanuit zorg en welzijn¹⁰². 'Levend verlies' speelt bijvoorbeeld wanneer je als kind de zorg voor je ouder krijgt. Je wisselt dan van rol met je ouder. Dat besef doet soms pijn. Hanneke Claassens en ik laten zien dat 'levend verlies' ook speelt op het niveau van leefomgevingen. Als een omgeving, die ooit als thuis voelde, verandert van vorm en mensen die erin aanwezig zijn, kan sprake zijn van heimwee of rouw.

Aanvullend op elkaar leren samenwerken vraagt nieuwsgierigheid naar elkaar en elkaars verhaal. Het vraagt ook het leren delen van gezag met

elkaar. Om gezag te kunnen delen moet iedereen een volwaardige partner kunnen zijn. Dat vraagt onderling vertrouwen.

Dat zijn geen dingen die we uit boeken kunnen leren. Ook geen dingen die we kunnen trainen. Aanvullend op elkaar samenwerken, het delen van gezag en elkaar vertrouwen vragen om authentieke leeromgevingen. Omgevingen waar mensen samenkomen in verschillende rollen. Waarmee mensen verschillende taken, belangen en mandaat hebben. Maar ook leeromgevingen waar goed voorbeeld aanwezig is om te kunnen volgen. Ook op momenten dat het niet helemaal gaat zoals we willen of zelf zouden doen.

Burgerschap is namelijk een ambacht¹⁰³. Het onderwijs is een mini-maatschappij. Daarmee is het een ideale oefenplek. Samen kunnen we een steen in de rivier verleggen.

¹⁰³ Sennet, R. (2008). *The Craftsman*. Londen: Penguin Books.

¹⁰¹ Van Overbeek, S., & Feringa, D. (2022). *Inclusieve waardecreatie voor een circulaire samenleving*. Eindhoven: Fontys Sociale Studies
¹⁰² Claassens, H., Delespaul, P., & Feringa, D. (2024). Chronic Sorrow: Lived Experiences of Family Caregivers of People With Severe Mental Illness. *Illness, Crisis & Loss*. <https://doi.org/10.1177/10541373241256247>

Tot Slot

Een verhaal als dit schrijf je niet zomaar. Ik heb dit verhaal kunnen schrijven met dank aan iedereen die samen met mij heeft willen denken, praten, doen en lachen. Deze ontmoetingen hebben mij geïnspireerd. Ze hebben mij gevormd. En daar ben ik allen dankbaar voor.

Fontys > FOR SOCIETY